

راهنمای تسهیل گران برنامه توانبخشی مبتنی بر جامعه (CBR) با تمرکز بر اقدامات در شرایط حمله‌های جنگی و بلایا

بخش اول: مقدمه و مبانی نظری

۱. تعریف بلایا و حملات جنگی

بلایا به حوادثی گفته می‌شود که به‌صورت ناگهانی و گسترده باعث اختلال در زندگی عادی انسان‌ها شده و نیازمند پاسخ اضطراری است. این بلایا ممکن است طبیعی (مانند زلزله، سیل، خشکسالی) یا انسان‌ساز (مانند آلودگی صنعتی، حملات تروریستی، جنگ) باشند.

حملات جنگی شامل تهدیدات مسلحانه، بمباران، استفاده از سلاح‌های سنگین، حملات شیمیایی یا بیولوژیکی و محاصره‌های طولانی‌مدت هستند که علاوه بر تهدید مستقیم جان انسان‌ها، موجب فروپاشی خدمات عمومی، تخریب زیرساخت‌ها، و مهاجرت‌های اجباری می‌شوند.

۲. تأثیر حملات جنگی بر افراد دارای معلولیت

افراد دارای معلولیت به دلیل ویژگی‌های جسمی، حسی، ذهنی یا روانی خود، در برابر بحران‌ها و بلایا آسیب‌پذیری بیشتری دارند. برخی از مهم‌ترین چالش‌هایی که این افراد در حملات جنگی با آن مواجه می‌شوند عبارتند از:

- عدم امکان فرار سریع یا مستقل از مناطق خطرناک
- دشواری در دسترسی به اطلاعات و هشدارهای عمومی
- وابستگی به مراقبین و خدمات حیاتی (دارو، تجهیزات توانبخشی، وسایل کمک‌حرکتی)
- تبعیض یا نادیده گرفته شدن در امداد و اسکان اضطراری
- افزایش اضطراب، افسردگی و آسیب‌های روانی

۳. نقش توانبخشی مبتنی بر جامعه (CBR) در مدیریت بحران

CBR یک رویکرد اجتماع‌محور و چندبخشی برای ارتقاء کیفیت زندگی افراد دارای معلولیت است که بر مشارکت فعال خانواده، جامعه، نهادهای محلی و بخش سلامت تأکید دارد. در بحران‌ها، برنامه CBR می‌تواند نقش‌های حیاتی ایفا کند:

- شناسایی افراد دارای معلولیت و نیازهای آن‌ها
- اطلاع‌رسانی و آموزش جامعه درباره حمایت از این افراد در بحران
- تسهیل ارتباط میان جامعه و نهادهای امدادی
- پیگیری خدمات درمانی، روانی و توانبخشی پس از بحران
- مستندسازی تجربیات و بازخوردها برای بهبود پاسخ‌های آینده

بخش دوم: اصول و ارزش‌های بنیادین در مدیریت بحران برای افراد دارای معلولیت

۱. حقوق افراد دارای معلولیت در بلایا

همه افراد دارای معلولیت باید در شرایط بحران نیز از حقوق بنیادین خود برخوردار باشند. این حقوق شامل موارد زیر است:

- حق زندگی و ایمنی
- حق دسترسی برابر به اطلاعات، خدمات، پناهگاه، غذا و درمان
- حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مربوط به بحران

۲. اصل کرامت انسانی، برابری و عدم تبعیض
نباید هیچ فردی به دلیل معلولیت خود در شرایط بحران مورد تبعیض، انگ یا نادیده‌انگاری قرار گیرد. رفتار با افراد دارای معلولیت باید با احترام کامل به کرامت انسانی آن‌ها صورت گیرد، همان‌طور که با سایر اعضای جامعه رفتار می‌شود.

۳. اصل مشارکت فعال و معنادار
برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها بدون مشارکت مستقیم افراد دارای معلولیت نمی‌تواند واقع‌بینانه و مؤثر باشد. این اصل ایجاب می‌کند که افراد دارای معلولیت در کلیه مراحل پیشگیری، پاسخ و بازیابی نقش فعال داشته باشند.

۴. پذیرش تفاوت‌ها و توجه به نیازهای خاص
افراد دارای معلولیت گروهی یک‌دست نیستند؛ نوع، شدت، و شرایط زندگی آن‌ها متفاوت است. بنابراین اقدامات در بحران باید متناسب با ویژگی‌ها و تفاوت‌های فردی طراحی و اجرا شود.

۵. اصل توانمندسازی، استقلال و تصمیم‌گیری آگاهانه
در بحران‌ها، باید از راه‌هایی استفاده کرد که توانمندی فرد را تقویت کند، نه این که به او وابستگی بیشتر القا شود. افراد دارای معلولیت باید بتوانند با حمایت مناسب، در مورد اقدامات حیاتی خود تصمیم‌گیری کنند.

بخش سوم: اقدامات مرحله پیش از بحران (آمادگی و پیشگیری)

هدف این بخش، تقویت آمادگی جامعه و تسهیل‌گران برای کاهش آسیب‌پذیری افراد دارای معلولیت در برابر بلایا و حملات جنگی است. این مرحله شامل برنامه‌ریزی، آموزش، شناسایی منابع، و ایجاد ظرفیت‌های لازم پیش از بروز بحران می‌باشد.

۱. شناسایی افراد دارای معلولیت و نیازهای خاص
 - تشکیل بانک اطلاعاتی محلی از افراد دارای معلولیت با درج نوع و شدت معلولیت، نشانی دقیق، تجهیزات مورد نیاز، و مراقبین مرتبط.
 - استفاده از سامانه‌های اطلاعاتی سازمان بهزیستی و به‌روزرسانی آن در فواصل منظم.
 - تعیین اولویت‌های حمایت در شرایط اضطراری (مثلاً کودکان، سالمندان، افراد دارای معلولیت چندگانه).

۲. آموزش تسهیل‌گران و خانواده‌ها
 - برگزاری کارگاه‌های آموزشی در مورد مدیریت بحران، کمک‌های اولیه، تخلیه اضطراری، و مدیریت منابع در بحران.
 - آموزش خانواده‌ها درباره حفظ ایمنی، نگهداری داروها، مدیریت اضطراب و آمادگی برای تخلیه.
 - آموزش نحوه پشتیبانی روانی از اعضای خانواده دارای معلولیت در موقعیت‌های پرتنش.

۳. تدوین نقشه‌های تخلیه اضطراری

- طراحی مسیرهای ایمن برای خروج افراد دارای معلولیت از منازل، مراکز نگهداری، مدارس و محیط‌های کاری.
- مشخص کردن نقاط امن مانند پناهگاه‌ها یا مدارس مجهز در نقشه.
- آموزش افراد و خانواده‌ها برای استفاده از این مسیرها با تمرینات عملی.

۴. شبیه‌سازی و برگزاری مانورهای تمرینی

- انجام تمرینات دوره‌ای برای آمادگی سریع در شرایط بحران.
- مشارکت دادن افراد دارای معلولیت در این مانورها برای سنجش واقع‌بینانه طرح‌ها.
- استفاده از تجربه این تمرین‌ها برای اصلاح نقاط ضعف در برنامه‌های آمادگی.

۵. تجهیز پایگاه‌ها و مراکز محلی با اقلام ویژه

- پیش‌بینی و ذخیره اقلامی مانند ویلچر، باتری سمعک، داروهای خاص، پوشک، عصا، تخت بیمار، و ماسک اکسیژن.
- تجهیز مراکز بحران به وسایل کمک‌حرکتی، وسایل ارتباطی دسترس‌پذیر (پیام صوتی، بریل، زبان اشاره).
- تهیه بسته‌های اضطراری ویژه شامل ملزومات توانبخشی برای افراد دارای معلولیت.

۶. برنامه‌ریزی برای تداوم خدمات توانبخشی در بحران

- طراحی نظامی برای تداوم فیزیوتراپی، کاردرمانی، گفتاردرمانی، و مشاوره روانی.
- تدوین شیوه‌نامه استفاده از خدمات سیار، مراجعه در منزل یا خدمات از راه دور.
- هماهنگی با مراکز درمانی و کلینیک‌ها برای ایجاد ظرفیت‌های جایگزین در شرایط جنگی یا بحرانی.

۷. مناسب‌سازی زیرساخت‌ها برای مواقع بحران

- ارزیابی مراکز نگهداری، خانه‌ها، مدارس، درمانگاه‌ها و تهیه فهرستی از نیازهای مناسب‌سازی.
- نصب رمپ، علائم لمسی، راهروهای عریض، دستگیره‌های ایمنی، علائم دیداری و شنوایی.
- ایجاد فضای فیزیکی امن و مقاوم برای استقرار افراد دارای معلولیت در مواقع بحرانی.

✓ نکات کلیدی برای تسهیل‌گر در این مرحله:

- پیشگیری از وقوع فاجعه، بهترین راه حفاظت از گروه‌های آسیب‌پذیر است.
- هر اقدامی که امروز انجام می‌شود، هزینه‌ها و تلفات فردای بحران را کاهش می‌دهد.
- آمادگی باید به صورت مستمر، مشارکتی و جامعه‌محور تقویت شود.

بخش چهارم: اقدامات در حین حمله یا بحران (پاسخ فوری)

مرحله پاسخ به بحران، یکی از حساس‌ترین و سرنوشت‌سازترین مراحل مدیریت بلایا است. در این مرحله، وظیفه اصلی تسهیل‌گر، اقدام سریع، هماهنگ، انسانی و تخصصی برای حفظ جان، کرامت و سلامت افراد دارای معلولیت است.

۱. پاسخ اضطراری هماهنگ و هدفمند

- ایجاد هماهنگی فوری با نهادهای امدادی، محلی و تیم‌های بحران.
- استفاده از چک لیست‌ها و دستورالعمل‌های از پیش تدوین شده برای اقدام سریع و ساختارمند.
- تسهیل ارتباط میان خانواده‌ها، مراقبین و مراکز پشتیبانی.

۲. اطلاع‌رسانی مؤثر و قابل‌دسترس

- ارسال پیام‌های هشدار از طریق روش‌های متناسب با نوع معلولیت: پیامک، تماس صوتی، بلندگو، زبان اشاره، بریل یا نمادهای تصویری.
- استفاده از داوطلبان آموزش دیده برای اطلاع‌رسانی چهره‌به‌چهره به افراد دارای معلولیت در صورت قطع ارتباطات.
- ارجاع به مراکز اسکان امن و اطلاع‌رسانی درباره مسیرهای تخلیه.

۳. تخلیه اضطراری ایمن

- همراهی و کمک به افراد دارای معلولیت برای خروج از مناطق خطر.
- استفاده از وسایل حمل ایمن مانند ویلچر، برانکارد، عصا و تجهیزات کمک‌حرکتی.
- در نظر گرفتن مراقبت‌های ویژه برای افراد با ناتوانی‌های هوشی یا روانی (نیاز به همراهی فرد معتمد).
- انتقال به پناهگاه‌های مناسب‌سازی شده و دارای دسترسی کامل.

۴. تأمین نیازهای اولیه

- تضمین دسترسی به غذا، آب، دارو، پوشاک، و لوازم توانبخشی حیاتی.
- ایجاد فهرست اولویت‌بندی شده از نیازهای ویژه افراد دارای معلولیت در محل اسکان.
- ارائه بسته‌های اضطراری ویژه: داروهای خاص، شارژر باتری سمعک، پتو، وسایل بهداشتی، دستکش، پوشک بزرگسالان و ماسک.

۵. پشتیبانی روانی-اجتماعی فوری

- شناسایی افراد دارای اضطراب، شوک، افسردگی یا بی‌ثباتی روانی پس از بحران.
- ارائه خدمات مشاوره کوتاه‌مدت و کمک‌های عاطفی از طریق تیم‌های متخصص یا همیار.
- ایجاد فضاهای امن برای گفتگو، آرامش و بازسازی حس کنترل در افراد.
- استفاده از خدمات مددکاران اجتماعی و روانشناسان داوطلب.

۶. مستندسازی و انتقال اطلاعات به نهادهای مسئول

- ثبت اطلاعات افراد دارای معلولیت جابه‌جا شده، اقلام دریافت شده، نیازهای باقی‌مانده و چالش‌های میدانی.
- انتقال داده‌ها به ستاد مدیریت بحران منطقه و سازمان‌های مرتبط برای پاسخ سریع‌تر.
- پیگیری وضعیت افراد پس از انتقال به مراکز اسکان یا بیمارستان.

✓ نکات کلیدی برای تسهیل‌گر در مرحله پاسخ:

- در برخورد با افراد دارای معلولیت، آرامش، احترام و هماهنگی حیاتی است.

- اولویت را به نجات جان، تأمین ایمنی، و برقراری ارتباط مؤثر بدهید.
- از برچسب زدن، ترحم یا تصمیم‌گیری به جای فرد پرهیز کنید؛ استقلال فرد را حفظ نمایید.
- کار تیمی و همکاری با سایر نهادها را نادیده نگیرید؛ موفقیت در پاسخ، یک تلاش جمعی است.

بخش پنجم: اقدامات پس از بحران (بازسازی و بازتوانی)

۱. برآورد خسارت و ارزیابی نیازهای بازتوانی
 - پس از پایان بحران، اولین گام انجام ارزیابی جامع از آسیب‌های وارده به افراد دارای معلولیت است.
 - این ارزیابی شامل بررسی نیازهای بهداشتی، روانی، توانبخشی، معیشتی، و اجتماعی است.
 - باید اطلاعات افراد دارای معلولیت که در بحران متأثر شده‌اند، به‌روزرسانی شود.
۲. ارائه خدمات توانبخشی مداوم و متناسب
 - تسهیل‌گران باید با مراکز درمانی، کلینیک‌های توانبخشی و تیم‌های تخصصی برای ادامه خدمات فیزیوتراپی، کاردرمانی و گفتاردرمانی هماهنگ شوند.
 - ایجاد خدمات توانبخشی سیار یا خانگی در مناطقی که دسترسی محدود است، الزامی است.
 - برنامه‌های بازتوانی روانی نیز باید در کنار توانبخشی جسمی مدنظر باشد.
۳. حمایت برای بازگشت به خانه یا مراکز مراقبت
 - ارزیابی ایمنی و مناسب‌سازی محل سکونت افراد دارای معلولیت پیش از بازگشت الزامی است.
 - در صورت نامناسب بودن منزل، باید مراکز اسکان موقت با رعایت استانداردهای دسترس‌پذیری در نظر گرفته شود.
 - ارائه کمک‌هزینه یا تجهیز محل سکونت با حمایت نهادهای دولتی و غیردولتی مهم است.
۴. مشارکت فعال در بازسازی فیزیکی و اجتماعی
 - افراد دارای معلولیت و خانواده‌های آنها باید در فرآیند بازسازی مدارس، مراکز درمانی، مسکن و فضاهای عمومی مشارکت داده شوند.
 - طراحی این فضاها باید با در نظر گرفتن اصل دسترس‌پذیری (مانند رمپ، علائم لمسی، راهروهای عریض، سرویس‌های بهداشتی مناسب) انجام شود.
 - همچنین، توانمندسازی اجتماعی با تقویت پیوندهای خانوادگی و اجتماعی و بازگشت به نقش‌های اجتماعی (تحصیل، اشتغال، مشارکت اجتماعی) باید مورد توجه قرار گیرد.
۵. مستندسازی تجارب و بهبود چرخه پاسخ‌دهی آینده
 - تسهیل‌گران باید اطلاعات مربوط به موفقیت‌ها، چالش‌ها و درس‌آموخته‌ها را به‌صورت مستند ثبت کنند.
 - این اطلاعات برای اصلاح برنامه‌ها، افزایش اثربخشی در بحران‌های آینده و تکرار نشدن اشتباهات ضروری است.
 - می‌توان از این مستندات برای برگزاری جلسات بازآموزی، آموزش نیروهای جدید و آگاهی‌بخشی به جامعه استفاده کرد.

✓ نکات کلیدی برای تسهیل‌گر:

- پیگیری وضعیت جسمی و روانی افراد دارای معلولیت به‌طور مستمر.
- مستندسازی فرآیند بازتوانی با استفاده از فرم‌ها، تصاویر و گزارش‌های توصیفی.
- هماهنگی با نهادهای خدماتی، داوطلبانه و مردمی برای تأمین منابع حمایتی.

- حفظ ارتباط با افراد دارای معلولیت حتی پس از پایان بحران برای پشتیبانی بلندمدت.

بخش ششم: ساختار سازمانی و نقش‌ها در مدیریت بحران

در چرخه مدیریت بحران، موفقیت برنامه‌ها تا حد زیادی به وضوح نقش‌ها، وجود ساختار سازمانی منسجم، و همکاری بین‌بخشی وابسته است. تسهیل‌گر به‌عنوان حلقه اتصال بین افراد دارای معلولیت، جامعه و نهادهای خدمات‌رسان، نقشی کلیدی دارد.

۱. نقش تسهیل‌گر در مراحل مختلف بحران

تسهیل‌گر در برنامه CBR باید در تمام مراحل چهارگانه بحران (پیشگیری، آمادگی، پاسخ، و بازتوانی) نقش فعال ایفا کند:
الف) پیش از بحران (پیشگیری و آمادگی):

- شناسایی و ثبت اطلاعات افراد دارای معلولیت در منطقه
- تهیه و توزیع بسته‌های آمادگی
- آموزش خانواده‌ها و جوامع محلی در خصوص خطرات و اقدام‌های پیشگیرانه
- همکاری با مدیریت بحران محلی برای تهیه نقشه‌های خطر و تخلیه

ب) هنگام بحران (پاسخ فوری):

- کمک در تخلیه ایمن افراد دارای معلولیت
- اطلاع‌رسانی مؤثر به افراد با نیازهای خاص
- مستندسازی وضعیت و انتقال اطلاعات به مراکز پشتیبانی
- همکاری با تیم‌های امداد و پناهگاه‌ها

ج) پس از بحران (بازسازی و بازتوانی):

- پیگیری وضعیت سلامت جسمی و روانی افراد دارای معلولیت
- هماهنگی برای ادامه خدمات توانبخشی و بهداشتی
- مشارکت در ارزیابی نیازها و توزیع کمک‌ها
- مستندسازی تجارب و پیشنهاد اصلاحات برای آینده

۲. وظایف کلیدی تسهیل‌گر

- برقراری ارتباط مؤثر با افراد دارای معلولیت، خانواده‌ها، نهادهای امدادی و مراکز درمانی
- تشخیص نیازهای فوری و اولویت‌دار افراد دارای معلولیت در هر مرحله
- کمک به حفظ استقلال، کرامت و مشارکت فعال افراد دارای معلولیت
- ثبت و نگهداری داده‌های مربوط به شرایط بحرانی و پاسخ‌ها
- مشارکت در آموزش، ارزیابی، بازخورد و ارتقای برنامه‌های بحران

۳. هماهنگی با ساختار محلی و بین‌بخشی

برای اثربخشی بیشتر، تسهیل‌گر باید در هماهنگی با نهادها و ساختارهای زیر فعالیت کند:

نهاد یا بخش	نوع همکاری
سازمان بهزیستی	هماهنگی اطلاعات و پشتیبانی تخصصی

نهاد یا بخش	نوع همکاری
مدیریت بحران منطقه	مشارکت در برنامه‌ریزی اضطراری
مراکز درمانی و بهداشتی	پیگیری خدمات پزشکی و توانبخشی
NGO ها و گروه‌های داوطلب	بسیج منابع، داوطلبان، پشتیبانی اجتماعی
خانواده‌ها و جوامع محلی	آموزش، اطلاع‌رسانی، تخلیه، حمایت روانی

۴. تشکیل تیم تسهیل‌گری بحران در سطح محلی

پیشنهاد می‌شود برای افزایش اثربخشی:

- در هر محله، تیمی متشکل از ۳ تا ۵ نفر از تسهیل‌گران، داوطلبان آموزش‌دیده و نمایندگان خانواده‌های دارای افراد معلول تشکیل شود.
- این تیم‌ها آموزش ببینند و نقش‌ها میان آنان تقسیم شود (مثلاً مسئول اطلاع‌رسانی، مسئول اسکان، مسئول شناسایی).
- تیم‌ها با واحدهای مدیریت بحران، خانه‌های بهداشت، شوراهای محلی و مراکز توانبخشی در ارتباط مداوم باشند.

۵. چالش‌های رایج و راهکارهای پیشنهادی

چالش	راهکار پیشنهادی
عدم شفافیت نقش‌ها	تهیه دستورالعمل‌های عملیاتی واضح
قطع ارتباطات در بحران	استفاده از شبکه‌های انسانی (داوطلبان، همسایگان)
نادیده‌گرفتن افراد دارای معلولیت	مستندسازی و پیگیری مستمر نیازها
پراکندگی منابع و خدمات	ایجاد نقشه خدمات محلی و بروزرسانی آن

جمع‌بندی

ساختار سازمانی قوی و تقسیم وظایف شفاف در بحران‌ها، تضمین‌کننده حفاظت از گروه‌های آسیب‌پذیر از جمله افراد دارای معلولیت است. تسهیل‌گر، به‌عنوان فرد حاضر در بطن جامعه، باید نقش خود را با آموزش، ارتباط مؤثر، و تعهد انسانی ایفا کند تا جامعه‌ای تاب‌آورتر و برابرتر در برابر بلایا داشته باشیم.

بخش هفتم: ابزارها، پیوست‌ها و منابع کاربردی برای تسهیل‌گران در بحران

این بخش مجموعه‌ای از ابزارهای عملیاتی، چک‌لیست‌ها، فرم‌های نمونه و منابع آموزشی است که تسهیل‌گر را در برنامه‌ریزی، اجرا و پایش اقدامات در شرایط بحران یاری می‌رساند.

۱. چک‌لیست اولیه آمادگی تسهیل‌گر

 چک‌لیست آماده‌سازی شخصی تسهیل‌گر:

مورد	توضیحات	وضعیت
لیست افراد دارای معلولیت تحت پوشش	شامل اطلاعات تماس، نوع معلولیت، محل سکونت	☐ انجام شد
تجهیزات حفاظتی فردی	ماسک، دستکش، ضد عفونی کننده	☐ تهیه شد
فرم‌های ارزیابی نیاز اضطراری	فرم‌های چاپی یا الکترونیکی	☐ آماده است
کیف کمک‌های اولیه	حاوی داروهای پایه، باند، گاز و ...	☐ تهیه شد

۲. فرم نمونه ثبت وضعیت افراد دارای معلولیت در بحران

فرم شماره ۱: اطلاعات پایه فرد دارای معلولیت

فیلد	محتوا
نام و نام خانوادگی	
نوع و شدت معلولیت	حرکتی / بینایی / شنوایی / ذهنی / چندگانه
شماره تماس یا تماس اضطراری	
نیازهای خاص در بحران	ویلچر، دارو، مراقب، زبان اشاره، غیره
مکان فعلی اقامت در بحران	

۳. چک‌لیست مراکز اسکان اضطراری برای دسترس‌پذیری

✓ بررسی دسترس‌پذیری مراکز پناهگاهی:

شاخص	بلی	خیر	توضیحات
ورودی دارای رمپ استاندارد است	☐	☐	
سرویس بهداشتی مناسب‌سازی شده وجود دارد	☐	☐	
فضای کافی برای عبور ویلچر	☐	☐	
وجود علائم دیداری و شنیداری راهنما	☐	☐	
نور مناسب برای افراد کم‌بینا	☐	☐	

۴. ابزارهای ارتباطی ویژه در بحران

- بروشورهای ارتباطی مصور برای افراد ناشنوا یا دارای ناتوانی شناختی
- پیام‌های هشدار چندرسانه‌ای (متن، صدا، تصویر، زبان اشاره)
- شماره تماس اضطراری مراکز نگهداری، توانبخشی و بهداشت محلی
- لیست مترجمان زبان اشاره قابل اعزام در صورت امکان

۵. فرم جمع‌آوری بازخورد پس از بحران

فرم شماره ۲: ثبت تجربه تسهیل‌گر پس از بحران

- چه اقداماتی موفقیت آمیز بود؟

.....

- چه چالش‌هایی داشتید؟

.....

- چه تغییراتی برای آینده پیشنهاد می‌کنید؟

.....

- فهرست تجهیزاتی که کمبود آن حس شد:

.....

نکات مهم بخش:

- داشتن ابزارهای آماده، کار تسهیل‌گر را در شرایط اضطراری تسهیل و سازمان‌یافته می‌کند.
 - استفاده از فرم‌ها و چک‌لیست‌ها موجب مستندسازی دقیق و بهبود پاسخ‌دهی می‌شود.
 - آموزش مداوم و به‌روز نگه داشتن اطلاعات و ابزارها برای تسهیل‌گر ضروری است.
-